

ПОНЯТТЯ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовано сутність і зміст поняття “розумове виховання” в енциклопедіях, словниках та фаховій літературі.

Ключові слова: розумове виховання, мета, завдання, зміст.

Питання розумового виховання особистості набувають особливого значення в сучасних умовах розвитку суспільства, коли загострюються суспільні суперечності, відбуваються певні зрушення в системі соціокультурних цінностей та традицій, наявна криза класичної моделі й системи освіти.

В історії педагогічної думки витоками становлення та подальшого розвитку ідей розумового виховання були: педагогічні роздуми філософів Платона, Сократа про значення розуму у вихованні особистості; діяльність братських шкіл щодо виховання в учнів шанобливого ставлення до знань, саморозвитку, вміння міркувати; педагогічна спадщина зарубіжних педагогів (Я. Коменський, Й. Герберт, А. Дістервег, Дж. Локк – концепція розумового виховання в процесі засвоєння накопичених людством знань; Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці – концепція розумового виховання на основі активної самостійної діяльності); ідеї вітчизняних просвітників (Х. Євлевич, І. Копинський, П. Лесгафт, С. Миропольський, М. Пирогов, С. Полоцький, Ф. Прокопович, К. Ставровецький, К. Ушинський та ін.) щодо шляхів, методів та прийомів пробудження думки. Протягом останніх п'ятдесяти років до проблем розумового виховання зверталися такі вчені, як Ю. Бабанський, Т. Ільїна, А. Матюшкін, М. Супрун, В. Сухомлинський, А. Усова та ін.

Мета статті полягає в розгляді сутності поняття “розумове виховання” в психолого-педагогічній літературі.

У сучасній довідковій літературі існують різні визначення поняття “розумове виховання”. Так, в Українській радянській енциклопедії [11] розумове виховання розглядається як одна з найважливіших частин виховання, що має своїм завданням формування в людини світогляду, знань, умінь і навичок, розвитку всіх її пізнавальних сил і здібностей, прищеплення їй культури розумової праці. У педагогічних словниках Г. Коджаспірової та В. Міжерікова розумове виховання визначається як формування інтелектуальної культури, пізнавальних мотивів, розумових сил, мислення, світогляду та інтелектуальної свободи особистості [4, с. 24; 9, с. 47]. В. Полонський у словнику з освіти та педагогіки розумове виховання тлумачить як цілеспрямований процес розвитку уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви, формування наукового світогляду [8, с. 91]. С. Батишев розумове виховання сприймає як педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток інтелектуальних якостей підростаючої людини [16, с. 293].

У цілому аналіз довідкової літератури засвідчує відсутність єдиної точки зору щодо тлумачення суті поняття “розумове виховання”.

У наукових працях також не існує єдиного підходу до визначення цього поняття. Одні науковці (С. Гончаренко, І. Каїров, В. Ягупов) [2; 6; 17] розумове

виховання визначають як важливу складову всебічного розвитку особистості, що передбачає розвиток мислення й пізнавальних здібностей. Інші науковці (Н. Волкова, Т. Ільїна, Н. Поддяков, Т. Поніманська, М. Фіцула) [1; 3; 14] вважають, що розумове виховання – це цілеспрямована діяльність педагогів щодо розвитку розумових сил і мислення учнів, формування наукового світогляду, прищеплення школярам культури розумової праці. Проте в цих визначеннях не згадується процес формування відносин, які є головним компонентом цілеспрямованого процесу виховання. У такому контексті більш продуктивним є визначення розумового виховання Г. Фадіною не тільки як оволодіння системою знань, здібностей до мисленнєвої діяльності, але і як формування певних якостей особистості [13, с. 52].

Відомим психологом М. Холодною інтелектуальне виховання розглядається саме як форма організації навчально-виховного процесу, що забезпечує надання кожному учневі індивідуалізованої педагогічної допомоги з метою розвитку його інтелектуальних можливостей. На її думку, інтелектуальне виховання має два взаємопов'язані аспекти: по-перше, збільшення продуктивності інтелектуальної діяльності учнів за рахунок формування здібностей до аналізу, порівняння, узагальнення, врахування причинно-наслідкових зв'язків, систематизації знань, обґрунтування власної точки зору тощо. По-друге, зростання індивідуальної своєрідності складу розуму на основі врахування індивідуальних пізнавальних нахилів тощо. [15, с. 196].

Узагальнюючи аналіз наукової літератури щодо визначення поняття “розумове виховання”, зауважимо, що наведені визначення не суперечать одне одному, а взаємодоповнюють і характеризують розумове виховання з різних боків. Отже, розумове виховання розглядаємо як цілеспрямований процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток пізнавальних здібностей, мислення, формування світогляду.

Серед науковців немає єдиного підходу до визначення мети розумового виховання. Так, як стверджує С. Батишев в “Енциклопедії професійної освіти” [16], у процесі навчання та виховання реалізується головна мета розумового формування особистості учня – розумовий розвиток. Н. Поддяков зазначав, що головною метою розумового виховання є збільшення загального рівня розвитку дитини [12].

Більшість учених-дидактів стверджує, що основними завданнями в галузі розумового виховання є озброєння учнів систематичними знаннями основ наук про природу, людське суспільство; розвиток пізнавальних потреб; формування вмінь і навичок розумової діяльності; виховання у школярів самостійності в навчальній роботі.

На думку В. Сухомлинського, реалізація завдань розумового виховання передбачає набуття знань, застосування їх на практиці, формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреб у розумовій діяльності [10, с. 206].

І. Підласий, доповнюючи ці завдання, вказував на важливість розвитку потреби постійно поповнювати свої знання, підвищувати рівень загальноосвітньої та спеціальної підготовки [7, с. 155–156].

Зміст розумового виховання полягає у збагаченні певним обсягом систематичних знань, формуванні на цій основі світогляду, інтелектуальних умінь, розвитку мислення. Накопичення фонду знань передбачає, насамперед, оволо-

діння конкретним навчальним матеріалом: фактами, термінологією, символами, іменами, датами, назвами, поняттями, зв'язками та залежностями. У процесі набуття знань у школяра формується світогляд. Світоглядні уявлення розробляються в результаті довгої, важкої інтелектуальної праці людини. Метою світоглядного виховання є формування стійкої надійної структури дитячої особистості, що визначає розуміння і ставлення до природи, суспільства. Ядром світогляду є погляди і переконання, які органічно пов'язані з розвинутою здатністю до теоретичного мислення, виявлення свідомої, цілеспрямованої волі. Його невід'ємною складовою є вміння об'єктивно оцінювати явища природи і суспільства на основі наукових даних. У світогляді людини завжди виявляються риси відповідного часу. Досягнення науки XX ст. спрямовані на визнання цінності освіти, з якою пов'язують перспективи розвитку суспільства [5, с. 411; 14, с. 245; 17, с. 494].

У процесі розумового виховання школяр мусить навчитися мислити. Формування людського мислення означає навчання діалектиці. Останнє передбачає усвідомлення змінюваності, подвійності, суперечливості, єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності понять і співвідношень. Мислити діалектично означає виявляти здатність до нешаблонного, різнобічного підходу до вивчення об'єктів, предметів і явищ. Надзвичайно важливо розвивати у школярів якості, що притаманні науковому стилю мислення: гнучкість, активність, цілеспрямованість, організованість пам'яті, глибина, критичність. Розрізняють такі види мислення: діалектичне, логічне, абстрактне, узагальнювальне, категоріальне, теоретичне, індуктивне, дедуктивне, алгоритмічне, технічне, репродуктивне, продуктивне, системне. Дослідженням мислення займаються логіка, психологія, філософія, мовознавство та інші науки. В. Ягупов зазначає, що в ході розумового виховання відбуваються зміни у змісті та формах мислення [5, с. 413; 14, с. 242–245].

Особлива роль у розумовому вихованні належить формуванню інтелектуальних умінь, до яких входять навчальні вміння: загальні навчальні вміння (вміння читати, писати, слухати, усно викладати свої думки, працювати з книгою) і спеціальні вміння (вміння читати ноти, технічні креслення, карти, обчислювальні вміння з математики, вміння слухати музичний твір, користуватися спеціальними словниками під час виявлення іноземних слів тощо). До найзагальніших умінь, що допомагають оволодінню знаннями, належать і вміння та навички самостійної праці, і більш широкі вміння, об'єднані поняттям культури розумової праці [5; 14, с. 244]. Під поняттям “культура розумової праці”, як правило, розуміють уміння раціонально організовувати режим розумової праці, виробляти певну систему, здатність усе виконувати точно, чітко, акуратно. Результатом культури розумової праці є знання, які людина здобуває про предмет своєї діяльності; засвоєння тих способів, умінь і прийомів, котрими вона користується у своїй розумовій діяльності. Ефективність розумової праці значно підвищується, якщо людина дотримується певної системи в роботі, організації робочого місця, системи розташування навчальних матеріалів тощо. Інтелектуальна культура включає інтерес до роботи з книгою й новими інформаційними технологіями; самоконтроль і корекцію своїх дій, розвинуті розумові сили, мислення, здатність здійснювати саморегуляцію інтелектуальної діяльності.

Формуванню інтелектуальних умінь сприяє робота з різними типами завдань: дослідницькі (спостереження, дослідництво, підготовка експерименту, пошуки відповіді в науковій літературі, екскурсії, експедиції тощо); порівняльні; постановка завдань на впорядкування мисленнєвих дій; використання алгоритм-

мів або самостійне їх складання; аналіз та узагальнення ознак для виокремлення явища в певний клас.

Основними факторами, які визначають ефективність розумового виховання, на думку С. Гончаренка [2], є науковість і різноманітність засвоєваних знань, застосування такої методики навчання, яка забезпечує активність та самостійність пізнавальної діяльності, стимулювання інтересів, створює позитивний мікроклімат навчання. Найінтенсивніше розумове виховання відбувається під час виконання пізнавальних і проблемних завдань, коли необхідно виявити творчий підхід, ініціативність та самостійність думки.

Умовою вирішення школою завдань розумового виховання є навчальні програми, високий науково-теоретичний рівень викладання шкільних предметів, здійснення взаємозв'язку теорії з практикою. Соціальна та професійна позиція педагога є найважливішим фактором формування в учнів наукового світогляду. Успіх розумового виховання ґрунтується на довірі учнів до вчителя.

Розглядаючи проблему розумового виховання, звернемо увагу на суть спорідненого йому поняття "розумовий розвиток". Розумовий розвиток пов'язаний з накопиченням знань, розумовими операціями, удосконаленням інтелектуальної сфери. У процесі розумового розвитку робиться акцент на формуванні інтелектуальних можливостей учнів і здійсненні цілеспрямованої діяльності щодо засвоєння знань, умінь і навичок, творчої діяльності. У педагогічному словнику Г. Коджаспірової [4] розумовий розвиток визначено як складну динамічну систему якісних та кількісних змін, які відбуваються в інтелектуальній діяльності людини, в результаті набуття досвіду. Рівень розумового розвитку характеризується не тільки обсягом і якістю засвоєння знань, а й характером мисленнєвої діяльності, ступенем оволодіння прийомми активного пізнання, самостійного набуття знань. Розумове виховання відрізняється від розумового розвитку наявністю акцентів на формуванні мотиваційної структури особистості (мотиви, інтереси, потреби), а також діяльністю з усунення джерел, що формують негативні мотиви навчальної діяльності.

Педагоги зазначали, що розумове виховання забезпечується виховувальним характером процесу навчання, коли досягається органічний взаємозв'язок між отриманими вихованцями знаннями, уміннями й навичками та формуванням у них емоційно-ціннісного ставлення до дійсності. Крім того, розумове виховання здійснюється й у процесі розвивального навчання, яке спрямоване на досягнення найбільш ефективного розвитку пізнавальних можливостей школярів (сприймання, мислення, пам'яті, уяви). Завдання, які вирішуються з використанням проблемних методів навчання (розвиток самостійності мислення, формування вмій вирішувати будь-які нові проблеми, створення умов для творчого засвоєння знань, підвищення зацікавленості, посилення мотивації), мають стосунки до реалізації змісту розумового виховання.

Висновки. Таким чином, розумове виховання в сучасних наукових дослідженнях визначають як цілеспрямований процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток пізнавальних здібностей, мислення, формування світогляду школярів. Мета розумового виховання – забезпечення засвоєння учнями основ наук, розвиток їхніх пізнавальних здібностей і формування на цій основі наукового світогляду. Його зміст – система фактів, понять, положень з усіх галузей науки, культури і техніки; способи мисленнєвої діяльності, певні якості особистості дитини.

Список використаної літератури

1. Волкова Н.П. Педагогіка : [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Н.П. Волкова. – К. : Академія, 2003. – 576 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К., 1997. – 376 с.
3. Ильина Т.А. Педагогика : курс лекций / Т.А. Ильина. – М. : Просвещение, 1984. – 496 с.
4. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспирова. – М. : МарТ ; Ростов н/Д : МарТ, 2005. – 448 с.
5. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н.Є. Мойсеюк. – [3-ге вид., доп.]. – К., 2001. – 608 с.
6. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / [ред. И.А. Каиров, Ф.Н. Петров]. – М. : Сов. энциклопедия, 1964–1968. – Т. 4: Сн–Я.
7. Подласый И.П. Педагогика : учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений / И.П. Подласый. – М. : Просвещение : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 432 с.
8. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. – М. : Высш. шк., 2004. – 511 с.
9. Словарь-справочник по педагогике / [авт.-сост. В.А. Мижериков ; под общ. ред. П.И. Пидкасистого]. – М. : Сфера, 2004. – 448 с.
10. Сухомлинський В.О. Павліська середня школа / В. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4.
11. Українська Радянська Енциклопедія : в 16 т. – К. : Українська Радянська Енциклопедія, 1963. – Т. 12. Пряшів – Світлофор. – 576 с.
12. Умственное воспитание детей дошкольного возраста / [ред. Н.Н. Поддьякова, Ф.А. Сохина]. – М. : Просвещение, 1984. – 237 с.
13. Фади́на Г.В. Специальная дошкольная педагогика : учеб.-метод. пособ. для студ. пед. фак-ов / Г.В. Фади́на. – Балашов : Николаев, 2004. – 80 с.
14. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. / М.М. Фіцула. – [2-ге вид., випр., доп.]. – К. : Академвидав, 2007. – 560 с.
15. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
16. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / [под ред. Я. Батышева]. – М. : АПО, 1999. – Т. 3: Р–Я. – 488 с.
17. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посіб. / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2012.

Яллина В.Л. Понятие умственного воспитания в психолого-педагогической литературе

В статье анализируется суть и содержание понятия “умственное воспитание” в энциклопедиях, словарях и профессиональной литературе.

Ключевые слова: *умственное воспитание, цель, задачи, содержание.*

Yallina V. The concept of mental education in the psychological and pedagogical literature

In this article in encyclopedias, dictionaries and professional literature there described the concept of “mental education”.

Key words: *mental education, goals, objectives, content.*